

Ocena pracy doktorskiej Pani mgr Magdaleny Janciny

pt.: **Autokreacja jako proces rozwoju osób dorosłych**

napisanej pod kierunkiem dr hab. Doroty Kubińskiej

Wstęp

Tematyka recenzowanej pracy doktorskiej dotyczy szeroko eksplorowanego we współczesnej psychologii zagadnienia, jakim jest rozwój człowieka dorosłego. Człowiekowi dorosłemu poniekad „przypisany” jest proces rozwoju a co nie zawsze było oczywistością. Koncepcje psychologii biegu życia *life span* znalazły szerokie zainteresowanie nie tylko w psychologii, ale także ogólniej – w naukach społecznych, w tym w pedagogice – andragogice, którą reprezentuję jako recenzent, czy np. w socjologii i w naukach ekonomicznych. Współczesnych badaczy żyjących w czasach intensywnych zmian interesuje bowiem zmienność, jakiej doświadcza człowiek dorosły w procesie jego rozwoju, z pełną świadomością, że zmiany rozwojowe w jakimś stopniu powiązane są ze zmianami społeczno-kulturowymi i cywilizacyjnymi. Człowiek dorosły jest szczególnym „obiektem” w procesie rozwoju, gdyż, jako wyposażony w przyznaną mu społecznie w większym stopniu niż dzieciom podmiotowość, może, powinien a często i musi stawać się autorem swojego rozwoju – autorem swojej drogi życiowej, autorem siebie samego jako osoby. W tym rozumieniu kluczową staje się kategoria autokreacji, w której podmiotowość jest w sposób oczywisty zakotwiczona. Choć istota autokreacji, zawarta we wcześniej w innych konstrukcjach teoretycznych, wyrażanych w pojęciach takich jak samorozwój, samodoskonalenie, samokształcenie, samowychowanie, autoedukacja, samorealizacja itp., nie jest dla badaczy nowa, to jednak szczególny akcent na doprecyzowanie koncepcji autokreacji oraz próba jej empirycznej weryfikacji, jest niewątpliwie nowym, ważnym i ambitnym przedsięwzięciem naukowym.

Ocena formalnej strony pracy

Struktura pracy jest charakterystyczna dla opracowań teoretyczno – empirycznych. Rozprawa zawiera dwie zasadnicze części: część teoretyczną składającą się z pięciu rozdziałów (1,2,3,4,5) i liczącą łącznie ponad 80 stron oraz część empiryczną (rozdziały 6,7,8,8,9), zamieszczoną na 290 stronach. Dodatkowo należy wyszczególnić, że rozdział 7 prezentuje założenia metodologiczne badań własnych (stron 12), choć i w innych rozdziałach, np. 5 i w 6, prezentowane są wybory i uzasadnienia metodologiczne Autorki. W obszernym rozdziale 8 (liczącym stron 220) ukazane są wyniki badań własnych, a w rozdziale 9 przeprowadzona została dyskusja teoretyczno – metodologiczna. Część merytoryczną pracy rozpoczyna *Wprowadzenie* a zwręcza *Zakończenie*. Do tekstu dołączony jest bogaty wykaz *Bibliografii*, zajmujący ponad 20 stron. Całość poprzedza streszczenie w języku polskim i angielskim i bogate spisy rysunków (łącznie 92 rysunki) i tabel (łącznie 83 tabele), a także spis treści. Całość opracowania zamyka rozbudowany *Aneks*, zamieszczony na ponad 200 stronach. Opracowanie łącznie liczy 611 stron, w tym część merytoryczna zajmuje stron 379. Proporcje między poszczególnymi częściami pracy można uznać za poprawne, gdyż objętości poszczególnych rozdziałów są merytorycznie uzasadnione. Podział pracy na stosunkowo wąskie zakresowo rozdziały zapewnia przejrzystość wyводу. Można na przyszłość zaproponować dwustronny druk prac awansowych, co o połowę zmniejszy zużycie papieru i gabaryty prac (ta praca np. waży 3,3 kg!). Układ treści pracy, uwidoczniony w *Spisie treści* logicznie prowadzi ku wyjaśnieniu przedmiotu badań, tak w świetle wybranych teorii naukowych, jak i wyników badań własnych.

Literatura wykorzystana w pracy jest bardzo bogata i zawiera opracowania głównie z zakresu psychologii. Odpowiednio spożytkowana w tekście, wskazuje na erudycję Autorki, jej szeroką wiedzę, powiązaną z przedmiotem badań.

Język pracy pod względem merytorycznym nie budzi zastrzeżeń – jest precyzyjny i charakterystyczny dla nauk społecznych, w szczególności psychologii. Należy podkreślić, że Autorce udało się uniknąć powtórzeń, mimo bardzo rozległego przedmiotu badań. Pod względem formalnym język pracy najogólniej jest poprawny, choć w tekście znajduje się wiele uchybień gramatycznych, stylistycznych, frazeologicznych, a także ujęć potocznych, jak np. „kolosalne różnice” (s. 109).

Wывód myśli w opracowaniu jest uporządkowany, zwięzły, mimo bogactwa wykorzystanej literatury specjalistycznej i szerokiego zakresu badań własnych. Można dostrzec u Autorki umiejętność dokonywania wyboru podejść teoretycznych, najbardziej przydatnych dla rozświetlenia przyjętego przedmiotu badań. Można mieć jednak uwagę co do zasadności opracowania i umieszczenia rozdziału 5. *Badania jakościowe w psychologii* w teoretycznej części pracy. Dla potrzeb tej dysertacji wystarczyło w rozdziale 7. *Badania własne* zamieścić informację uzasadniającą wykorzystanie orientacji metody jakościowej w realizowanym projekcie badawczym.

Merytoryczna zawartość i ocena pracy

Zawartość pracy odpowiada jej tematowi ujętemu w tytule, choć tytuł może sugerować szersze ujęcie zagadnienia niż to zakreślone w koncepcji badawczej, ograniczające problematykę autokreacji do kompetencji autokreacyjnej. Takie doprecyzowanie problematyki badawczej przez Badacza jest jednak możliwe.

Poszczególne rozdziały prezentują kolejne wątki rozważań Autorki, wywiedzione z analizy problemu badawczego zawartego w temacie pracy i wyjaśniające przedmiot badań.

Treść rozdziału 1. *Proces rozwoju człowieka dorosłego* przedstawia zagadnienia opisujące wybrane aspekty rozwoju człowieka dorosłego w oparciu o koncepcje autorstwa tak badaczy obcych, jak i polskich. Przegląd ma charakter orientujący w problematyce i w małym stopniu został usystematyzowany. Z jednej strony należy docenić umiejętność selekcji treści adekwatnych do problematyki badawczej spośród rozległego zaplecza teoretycznego psychologii biegu życia, z drugiej zaś można mieć niedosyt, wynikający z braku wiedzy o szerokim i wielowymiarowym polu teoretyczno - empirycznym w tym zakresie. Te wiedzę można by było przybliżyć czytelnikowi choćby w przypisach rozszerzonych. Także wyraźne określenie, już na początku rozważań, kryterium selekcji treści mogłoby rozwiązać powyższą wątpliwość. Również poprzedzenie wprowadzeniem oraz zakończenie podsumowaniem treści rozdziału 1, znacznie podniosłoby merytoryczną przejrzystość wywodu, a także dyscyplinowałoby wywód Autorki i uzasadniałoby podjęte wybory (ta uwaga dotyczy wielu fragmentów pracy).

Rozdział 2. *Samorozwój – podmiot rozwijający własne Ja*, to kontynuacja przybliżania czytelnikowi zagadnień związanych z procesem rozwoju, jednak w odniesieniu do problematyki angażowania się jednostki we własny rozwój. W tej części więc rozwój łączony

jest z m.in. z samorealizacją, samokształceniem, aktywnością własną podmiotu. Szczególna zaś koncentracja analiz teoretycznych dotyczy prezentacji koncepcji tożsamości indywidualnej, której kształtowanie warunkuje proces samorozwoju. Autorka uznaje, że najpełniej ujmując problematykę samorozwoju koncepcja autokreacji. W tym rozdziale można zauważyć pewną nieklarowność wywodu, gdy chodzi o zależności między kluczowymi terminami/kategoriami poznawczymi, opisywanymi przez Autorkę. Należą do nich osobowość, tożsamość, tożsamość indywidualna, struktura Ja. Jedyne drobna wzmianka o tych zależnościach znajduje się na s. 47. Na s. 55 natomiast znajduje się zdanie, wymagające wyjaśnienia lub jest zapisane omyłkowo: „Jednak tylko psychologia poznawcza i fenomenologiczno – egzystencjalna mówią o zdolności doświadczania siebie jako przedmiotu” (podkr. recenzenta). Autorka posługuje się trzyczynnikową koncepcją rozwoju: aktywność własna, środowisko, dziedziczność (za Pietraszańskim, 1988), uznawana w psychologii, ale nie ujawnia dyskusji w tym zakresie ani innych stanowisk, choćby z dziedziny nauk społecznych, w tym akcentujących np. znaczenie wychowania, duchowości czy losu, a co mogłoby mieć szczególnie „uczulający” charakter w przypadku badań narracji autobiograficznych.

Kolejny rozdział – 3. *Autokreacja jako współtworzenie własnej drogi życiowej*, stanowi już koncentrację na kluczowej dla pracy kategorii poznawczej – autokreacji. Autorka dobrze ją wyjaśnia i definiuje (s. 59, s. 72; później także na s. 109), w szczególności w oparciu o koncepcję Zbigniewa Pietraszańskiego (1988, 2001, 2009), która przyjmuje za podstawę dla sformułowania modelu autokreacji w Jej autorskim ujęciu. Tak jak i w poprzednich rozdziałach, tak i w tym, można by sugerować opracowanie np. mapy używanych pojęć, by bogactwo przywoływanych różnorodnych terminów szczegółowych nie stwarzało wrażenia gubienia się w relacjonowanej problematyce.

W rozdziale 4. *Opowiadanie historii Ja – rozwój tożsamości narracyjnej*, Autorka zmierza do ukazania teoretycznego podłoża umożliwiającego empiryczne badanie zjawiska autokreacji. Za takie uznaje przede wszystkim model osobowości Dana P. McAdamsa, z nim związana koncepcja tożsamości narracyjnej i model historii życia. Przegląd literatury, także odnoszony do „wyjściowej” koncepcji autokreacji Pietraszańskiego, dobrze przygotowuje grunt do opracowania metody badawczej, umożliwiającej prześledzenie procesu autokreacji u osób dorosłych. Ta metoda określona jest jako jakościowa.

Stąd kolejny rozdział pracy – 5. *Badania jakościowe w psychologii*, ukazujący już istniejący dorobek psychologii w zakresie badań jakościowych oraz dobrze uzasadniający zastosowanie tej orientacji metodologicznej w badaniach własnych. Tak jak pisałam wcześniej, treści tego rozdziału, choć niewątpliwie mają wartość poznawczą, niekoniecznie jednak powinny znajdować się w tej pracy w postaci oddzielnego rozdziału. Natomiast mogłyby się znaleźć fragmentami jako uzasadnienie metodologicznych wyborów dokonanych przez Autorkę. Jako takie winny być zamieszczone w części metodologicznej. Co do sformułowanej uwagi, że nie istnieje interdyscyplinarna dziedzina wiedzy, której przedmiotem byłyby biografie (s. 101), można wskazać dobrze rozwijające się od wielu dekad międzynarodowe środowisko naukowe zajmujące się badaniami biograficznymi (czyli tzw. metodą/metodami biograficznymi), głównie z udziałem socjologów, pedagogów, andragogów, etnografów i in. Także pewną próbę interdyscyplinarnego badania biografii można odnaleźć w „projekcie” dyscypliny pod nazwą „biografistyka”.

Część empiryczną pracy rozpoczyna rozdział 6. *Kompetencja autokreacyjna. Instrumentarium za pomocą którego możliwe jest kierowanie własnym rozwojem*. Autorka podaje własną definicję autokreacji (s. 109) i starannie prezentuje i uzasadnia autorski model kompetencji autokreacyjnej, zawierający 5 składników (autonomia, autorefleksja, transgresja, definiowanie i angażowanie się w realizację dalekich celów, twórczość), poprzez który zamierza badać zjawisko autokreacji u osób dorosłych. Model ten wywiedziony jest w zasadniczej części z koncepcji autokreacji Pietraszińskiego (1993), a także ogólnego modelu kompetencji Czesława Nosala (składniki kompetencji: poznawczy, ewaluatywny, programujący i metapoznawczy; 2004) i z uwzględnieniem teorii transgresji Józefa Kozieleckiego (1987). Nie sposób nie docenić refleksyjności i twórczości badawczej Autorki, która spróbowała ogólną koncepcję zoperacjonalizować tak, by możliwa była jej empiryczna weryfikacja. Jednak do zaproponowanej operacjonalizacji można zgłosić kilka wątpliwości.

Po pierwsze, dlaczego w przyjętym ostatecznie modelu kompetencji autokreacyjnej (s. 116) zabrakło „wiedzy biograficznej” (ten składnik jest jeszcze widoczny w tab. 5 i niewątpliwie jest kluczowym w działaniach autokreacyjnych, w kierowaniu swoim losem, w autorstwie swojej drogi życiowej)?

Po drugie, czy wyrażenie ewaluatywnego składnika kompetencji poprzez „definiowanie i angażowanie się w realizację dalekich celów” jest wystarczające? Czy ten

składnik kompetencji autokreacyjnej w dostateczny sposób obrazuje aspekt aksjologiczny działań autokreacyjnych? W jakim stopniu odnosi się do kategorii sensu życia, mądrości życiowej, dojrzałości osobowej zyskiwanej w procesie autokreacji? Czy można operacjonalizować drogę życiową tylko przez cele dalekie?

Po trzecie, czy transgresje są uznawane tylko w odniesieniu do dalekich celów? Czy nie można doświadczać transgresji w odniesieniu do bliskich celów, realizowanych w codzienności, niejako „małymi kroczkami”, np. w sytuacji konieczności przetrwania itp.?

Po czwarte, czy i jaka różnica znaczeniowa istnieje między pojęciem twórczość a kreatywność (określenia użyte na rys. 15 w opisie składnika „twórczość”)?

Także wydaje się zbyt dużym uogólnieniem stwierdzenie dotyczące zróżnicowania biografii indywidualnych: „Analizując biografie poszczególnych osób, nie sposób nie dostrzec czasami nawet kolosalnych różnic pomiędzy nimi. Dowodzi to, że proces autokreacji jest indywidualnie zróżnicowany...” Jednak to, co odpowiada za różnice pomiędzy poszczególnymi biografiami, różnicę, w jakim stopniu dana jednostka wpływa na własny rozwój, pozwolę sobie już w tym momencie nazwać kompetencją autokreacyjną” (s. 109). Innymi słowy moje pytanie brzmi: czy zróżnicowanie ludzkich biografii zależy tylko od kompetencji autokreacyjnej?

Metodologii badań własnych poświęcony jest rozdział 7, choć zatytułowano go jako *Badania własne*. Dokonane wybory metodologiczne najogólniej zostały dobrze uzasadnione. Oprócz wywiadu (i zmodyfikowanego wywiadu – historii życia dana P. McAdamsa) zastosowano również baterie testów mierzących wybrane aspekty składników kompetencji autokreacyjnej. Z dużą starannością opracowano klucz do oceny treści wywiadu, co m.in. dobrze przygotowało sędziów kompetentnych do oceny materiału empirycznego. Bardzo dokładnie starano się pokazać swój warsztat badawczy. Można mieć jednak kilka wątpliwości dotyczących metodologii badań własnych.

Tak, dlaczego nie podjęto próby badania również osób w późnej dorosłości; także i w tym okresie życia widoczny jest aspekt związany z pracą zawodową, choćby we wspomnieniach i próbie bilansowania życia. Ten okres dorosłości „doskonałe” ujmuję drogę życiową z perspektywy czasu w ujęciu wielowymiarowym, ujawnia autokreację w aspekcie aksjologicznym i w trudnych egzystencjalnie doświadczeniach. Najpełniej obrazuje człowieka jako autora/lub nie swego losu w sytuacji zmagania się ze starością i śmiercią.

Niezbyt przekonujące jest kryterium uzasadnienia oceny materiału badawczego jako subiektywnego lub obiektywnego (s. 150). Trudno się zgodzić, by materiał pozyskany poprzez zastosowanie wystandaryzowanych testów można było ocenić jako subiektywny, a materiał wynikający z wywiadów skłaniających do poszerzonych osobistych narracji biograficznych jako obiektywny.

Niezbyt dokładnie wyjaśniono, w jaki sposób rekrutowano osoby do badań, jak wyglądała procedura budowania próby badawczej.

Wreszcie, narzędzie wywiadu z osobą badaną ukierunkowywało jednak wypowiedź narratora w szczególności na autokreację w wymiarze pracy zawodowej. Wymiar pozazawodowy dość wyraźnie został nakierowany na czas wolny, zainteresowania, co w pewnym stopniu ukryło wymiar życia rodzinnego, który znacząco (a może i najbardziej) określa tożsamość jednostki i być może znacząco wiąże się z autokreacją.

Zasadnicza uwaga dotyczy natomiast przyjętej przez Autorkę metody określonej jako metoda jakościowa. Do tego jednak odniosę się poniżej, po ocenie także następnych partii recenzowanej pracy doktorskiej.

Rozdział 8. (*Wyniki*) jest uporządkowaną prezentacją wyników badań własnych, w oparciu o analizy materiału empirycznego, jaki Autorka uzyskała od 22 narratorów. Pozyskane dane, w zakresie wytyczonym w założeniach koncepcji badawczej, zostały przełożone na język liczb z wykorzystaniem miar statystycznych i przedstawione w formie przejrzystych rysunków i tabel. Prezentacja ilościowa jest uzupełniona jakościowym uporządkowanym opisem badanych 22 przypadków. Wyniki badań przyniosły odpowiedź na wszystkie pytania postawione przez Autorkę w koncepcji badawczej a zaproponowany model kompetencji autokreacyjnej został uznany, w świetle danych empirycznych, za realny. W tej części nasuwa się prośba o wyjaśnienie, czy podjęte zadanie badawcze jest eksperymentem (takiego bowiem określenia używa Autorka na s. 158, a co nie jest spójne z przyjętymi założeniami metodologicznymi w rozdziale 7). Także rodzi się pytanie, czym jest dla Badaczki autokreacja pełna, „idealna”, a takiego określenia używa na s. 261.

W treściach kolejnego rozdziału (9. *Dyskusja*) Autorka odnosi uzyskane wyniki badań własnych do wstępnych teoretycznych założeń poczynionych w swej pracy oraz do metodologicznych kwestii związanych ze zrealizowanym projektem badawczym. Doktorantka zauważa (na s. 398), że kompetencja autokreacyjna rozwija się w ciągu całego

życia; badanie więc osób starszych mogłoby ujawnić nowe wymiary tej kompetencji. Słusznym jest także stwierdzenie (na s. 397), że nie można arbitralnie przyjmować równego udziału poszczególnych składników kompetencji autokreacyjnej (w tych badaniach po 20%).

W tym kontekście nasuwa się zasadnicza wątpliwość, czy rzeczywiście można uznać zaproponowany model kompetencji autokreacyjnej za powszechny („u każdej jednostki”: s. 390). Jeśli był pilotażowo weryfikowany na niewielkiej niereprezentatywnej próbie badawczej. Można przypuszczać, że kompetencja autokreacyjna ma m.in. związek z poziomem formalnego wykształcenia, z zakresem życiowego doświadczenia (co trudniejsze do obiektywizacji), z biografią prostszą a bardziej złożoną, bogatą w mniej lub bardziej trudne życiowe doświadczenia, z którymi przyszło się jednostkom zmagać, by przetrwać i/lub się rozwijać, „przekraczać dotychczasowe granice”, kreować siebie w zmieniających się życiowych uwarunkowaniach i zmieniającym się spostrzeganiu siebie.

Podsumowanie

Całość opracowania to niewątpliwy oryginalny wkład w badania dotyczące rozwoju człowieka dorosłego. Istotny wymiar rozwoju człowieka w dorosłości jest opisany przez działania autokreacyjne. Rozpoznanie tych działań poprzez opis kompetencji autokreacyjnej zawierającej 5 składników można uznać za odważne przedsięwzięcie młodej Badaczki, która podjęła trud autorskiej konstrukcji a następnie empirycznej weryfikacji ogólnej koncepcji autokreacji w procesie rozwoju człowieka dorosłego w ujęciu polskiego psychologa Zbigniewa Pietraszińskiego. Konstrukcja modelu autokreacji, wywiedzionego głównie z tej koncepcji, a następnie próba empirycznej weryfikacji jego realności psychologicznej, ujawniła także wnikliwość i dociekliwość badawczą Doktorantki. Głównym walorem tych badań jest jednak to, że pobudzają one do refleksji i mogą stymulować badaczy do dalszych poszukiwań, choćby w zakresie składników opisujących kompetencję autokreacyjną w sposób pełniejszy, bardziej całościowy. Badania te zachęcają do realizacji badań w interdyscyplinarnych zespołach, co może poszerzyć i pogłębić ogląd badanego zjawiska. Zaproponowany sposób badania kompetencji autokreacyjnej, choć określony przez Badaczkę jako jakościowy, to jednak w realizacji, szczególnie w zakresie schematu analizy danych empirycznych, ale i także w przyjętym „zamkniętym” modelu kompetencji autokreacyjnej, wyraźnie ukierunkowany został na strategię ilościową, nasuwa potrzebę projektowania dalszych badań w tym zakresie z zastosowaniem procedury bardziej „otwierającej” na

rzeczywistość doświadczaną przez dorosłych, a która być może nie dała się objąć ramami dotychczasowych koncepcji i teorii naukowych.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji praca spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim zgodnie z *Ustawą o tytule naukowym i stopniach naukowych z dnia 14 marca 2003 r.* Podjęty problem badawczy jest oryginalny, a jego eksploracja przez Autorkę – to ważny głos w dyskusji psychologicznej dotyczącej rozwoju człowieka dorosłego. Wyniki badań Doktorantki mogą inspirować środowisko naukowe (nie tylko psychologiczne) do dalszych poszukiwań badawczych, a także, co moim zdaniem ważniejsze i zasadnicze, do rozważań dotyczących dalszych (re)konstrukcji modelu kompetencji autokreacyjnej. Z wynikami tej pracy warto zapoznać środowisko naukowe, choćby w formie artykułów naukowych. Doktorantka, przygotowując dysertację wykazała się rozległą wiedzą teoretyczną w dziedzinie nauk społecznych oraz znaczną wrażliwością metodologiczną. Wnioskuje o dopuszczenie Pani mgr Magdaleny Janciny do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Elżbieta Kowalska - Dubas

